

Літовка О. П. Зміст та структура професійної позиції майбутніх учителів / О. П. Літовка // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журн. Сумського держ. пед. ун-ту імені А. С. Макаренка. – 2011. – № 6 – 7. – С. 219 – 227.

УДК 371.134

Літовка О.П.

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

***Анотація.** У статті охарактеризований сучасний стан наукового обґрунтування змісту поняття «професійна позиція» майбутніх учителів як системи ставлень вчителя до учнів, до себе, до колег, що визначає його поведінку, стиль життя і діяльності; обґрунтовані основні наукові підходи до визначення змісту та структури професійної позиції майбутніх учителів.*

***Ключові слова:** позиція, професійна позиція, стиль діяльності, майбутні учителі, структура, мотивація, установка.*

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються у змісті та структурі освітнього середовища України, мають глибинний характер і потребують розв'язання проблеми підготовки такого учителя, який усвідомлює свою соціальну відповідальність, уміє ставити педагогічні цілі і досягати їх, прагне вибудувати стратегічну лінію власного професійного удосконалення.

Актуальність проблеми формування професійної позиції у майбутніх учителів посилюється тим, що педагогічна позиція є основою їх професіоналізму, творчого потенціалу, продуктивної діяльності. Вона постає стимулом розвитку особистості педагога, його самоосвіти, самовиховання і професійного самовдосконалення.

Нині проводяться численні наукові дослідження щодо аксіологічних та акмеологічних засад педагогічної діяльності, щодо створення педагогічних умов підвищення рівня професіоналізму учителів і удосконалення різних видів педагогічних компетентностей. Проте аналіз теорії і практики з досліджуваної проблеми дає підстави свідчити про недостатню увагу до питань особистісного розвитку вчителя і умов, за яких можна сформувати професійну позицію

майбутнього педагога.

Задля реалізації поставлених вище завдань необхідно виокремити чітке поняття про зміст та структуру професійно – педагогічної позиції майбутнього учителя.

Аналіз актуальних досліджень. У дослідженнях зарубіжних і вітчизняних науковців вивчаються окремі аспекти професійної позиції, яку розглядають як інтегральну характеристику особистості (К. Альбуханова-Славська, Л. Анциферова, О. Асмолов, Б. Братусь та інші), як спосіб реалізації базових цінностей особистості у її взаємостосунках із іншими людьми (Є. Ісаєв, В. Слободчиков, А. Григор'єва та інші), як центральний компонент освіченості особистості (О. Коршунов, О. Лебедев, В. Монтатов та інші), як джерело активності особистості вчителя (І. Ісаєв, О. Міщенко, В. Сластьонін, Є. Шиянов та інші), як результат взаємопроникнень соціальних, професійних та індивідуальних типових рис особистості (О. Газман, А. Петровський та інші), як систему ставлень до професії (М. Боритко, С. Вершловський, О. Руденко, М. Сергеев та інші).

Водночас проблема формування професійної позиції педагога не віднайшла спеціального вивчення у сучасних дослідженнях. Немає робіт, у яких були б науково обґрунтовані чітка структура і педагогічні умови формування професійної позиції майбутнього учителя в системі фахової підготовки.

Є лише окремі наукові праці, присвячені феномену професійної позиції як характерній рисі відповідального, освіченого і конкурентоспроможного фахівця (Т. Завадська, О. Кривов'яз, К. Муздибаєв, В. Пискун, М. Савчин, Д. Алферов, З. Артеменко, Т. Веретено, С. Вершловський, Р. Желбанова, О. Коберник та ін.) та проблемі формування професійної позиції майбутніх учителів і її окремих компонентів (Л. Красовська та С. Щербина).

Це дає підстави для детального вивчення зазначених вище проблем.

Метою статті є вивчення та узагальнення наукових підходів до визначення сутності понять: „позиція“, „професійна позиція учителя“ та розкриття вже відомих положень щодо визначення змісту і структури професійної позиції педагога.

Виклад основного матеріалу. Термін „позиція“ науковці почали використовувати порівняно нещодавно. Цьому сприяли праці Б. Ананьєва, Л. Божович, В. Мясичева, С. Рубінштейна та ін. Ввів цей термін у науковий обіг австрійський лікар, психолог, родоначальник індивідуальної психології А. Адлер. Термінологічні словники найчастіше відтворюють трактування позиції, вміщене у словнику під загальною редакцією А. Петровського і М. Ярошевського: „Позиція (від лат. *positio*) – 1) стійка система ставлень людини до певних сторін дійсності, що виявляється у відповідній поведінці та вчинках. Позиція – утворення, що розвивається. Зрілість позиції характеризується несуперечністю й відносною стабільністю; 2) інтегральна, найбільш узагальнена характеристика становища індивіда в статусно – рольовій внутрішньогруповій структурі; положення, твердження; точка зору“ [7, 279]. У цьому визначенні поняття „положення“ рівнозначне поняттю „твердження“, друге значення – „точка зору“ досить близьке за змістом до першого. Поняття „позиція“ найповніше опрацьовано методологами.

Особливе місце займає дослідження С. Краснова, який один з перших спробував узагальнити основні підходи й дати методологічне визначення поняття. Ряд дослідників робить акцент на його статусно – рольовій складовій (Д. Майєрс, І. Кон, А. Асмолов, Б. Ананьєв, В. Ольшанський і ін.). Склалася також наукова традиція розглядати позицію як самостійне, відмінне від статусу й ролі поняття, глибоко індивідуальне утворення особистості, результат досягнення людиною певного рівня морального та інтелектуального розвитку, появу стабільної системи ціннісних установок. Багато дослідників аналізують поняття „позиція“ на основі теорії відносин В. Мясичева і визначає його через сукупність відносин особистості (К. Абульханова – Славська, Г. Андрєєва, Л. Божович, Б. Ломов, С. Рубінштейн та ін.). При цьому ставлення розглядається як своєрідна переддиспозиція, схильність до певних об'єктів, що дає змогу очікувати розкриття себе в реальних актах дії.

Л. Божович було встановлено, що позиції можуть бути різними щодо різних ситуацій і об'єктів, проте вони мають спільне – спрямованість

особистості, яка може бути розглянута як схильність особистості діяти певним чином. Спрямованість складається як внутрішня позиція особистості щодо соціального оточення, окремих об'єктів соціального середовища [1, 25].

Позиція – це, насамперед, характеристика активності особистості. Позицію можна розглядати як ціннісно – смисловий аспект самореалізації особистості. Позиція – досить стійке утворення, однак таке, що розвивається, може перетворюватися, закріплюватися залежно від внутрішніх і зовнішніх факторів.

Позиція завжди є результатом самовизначення. Водночас самовизначення неможливе без наявності позиції та повинно розглядатися як процес зміни позиції в проблемних ситуаціях. Саме в проблемних ситуаціях позиція людини починає проявлятися. Суттю процесу самовизначення є вибір з двох варіантів: брати відповідальність за свої цінності або будувати систему, в якій твої цінності реалізовуватимуть інші. Тобто принципово процес самовизначення закінчується або посиленням позиції, або мутацією в маніпулятивну позицію.

Узагальнюючи наукові підходи до цієї дефініції, можна стверджувати, що формулювання поняття „позиція“ містить неодмінно три характеристики: місце (у різних просторах); ставлення (до кого – небудь, до чого – небудь); дія, поведінка, зумовлена цим ставленням.

Таким чином, поле наукових думок щодо дефініції „позиція“ досить широке, ми спробували його охопити, подавши найбільш значні тлумачення, які відображають суть поняття „позиція“.

Поняття „професійна позиція педагога“, або „професійно – педагогічна позиція“ у науковій літературі зустрічається досить часто. В активний науковий обіг ця дефініція увійшла порівняно нещодавно завдяки роботам Б. Ананьєва, Л. Божович, В. М'ясищева, С. Рубінштейна і ін. Досліджуваної проблеми торкалися у своїх роботах О. Асмолов, Н. Анікеєва, І. Бех, І. Колеснікова, Л. Кондрашова, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Сластьонін, В. Слободчиков, І. Якиманська і ін. Існує ряд підходів до трактування терміну „професійна позиція педагога“.

Незважаючи на наявні дослідження, присвячені професійній позиції педагога, багато питань залишаються відкритими: від розуміння самого терміна „професійна позиція педагога“ до визначення теоретичних основ психолого – педагогічної підтримки позиційного самовизначення педагога, хоча певні підходи вже окреслились.

Відповідно до підходу А. Маркової, поняття „професійно – педагогічна позиція“ позначає стійкі системи ставлень учителя до учнів, до себе, до колег, визначає його поведінку, стиль життя і діяльності [5, 37]. В. Сластьонін вважає, що позиція педагога визначається, з одного боку, тими вимогами, очікуваннями та можливостями, які пред'являє й надає йому суспільство. З іншого боку, діють внутрішні, особистісні джерела активності – переживання, мотиви й цілі педагога, його ціннісні орієнтації, світогляд, ідеали [8, 59]. В свою чергу В. Слободчиков зазначає, що унікальність педагогічної позиції, специфіка педагогічної праці взагалі й освіти в цілому визначається „різницею вікових потенціалів“ у структурі дитячо – дорослої спільності; саме зустріч дорослого з будь – яким іншим поколінням уперше породжує педагогічну, тобто особистісно і професійно визначену позицію. При цьому дослідник підкреслює, що педагог у своїй дійсно педагогічній позиції ніде й ніколи не зустрічається з дитиною як з „об'єктом“ (якщо він дійсно педагог, а не працівник з „людським матеріалом“); в особистісній позиції він завжди зустрічається з іншою людиною, у професійній – з умовами її становлення і розвитку [9, 76].

Сформовану професійно – педагогічну позицію характеризуємо як поєднання соціокультурних форм педагогічної діяльності й індивідуальних механізмів входження особистості в професію, що відображає взаємозв'язок індивідуально значущого із соціально значущим.

Незважаючи на звернення дослідників до проблеми професійно – педагогічної позиції особистості педагога, виникають та все більше усвідомлюються суперечності між зростаючими вимогами сучасного суспільства до особистості педагога, до самовдосконалення, самовиховання, самоосвіти майбутніх учителів і відсутністю чіткого розуміння сутності процесу формування

професійної позиції як основної мети фахової підготовки майбутніх учителів; між потребою сучасної школи в учителях зі сформованою професійною позицією і недостатньою розробленістю цілісної системи педагогічних умов її формування у процесі фахової підготовки; між станом рівня підготовки майбутніх учителів і недостатньо повним використанням можливостей навчально – виховного процесу для формування їх професійної позиції; між сучасними вимогами суспільства, що пред'являються до якості фахової підготовки випускника педагогічного навчального закладу і відсутністю у більшості студентів мотивації до формування професійної позиції.

Виходячи із зазначеного вище, особливу увагу в сучасних психолого – педагогічних дослідженнях необхідно приділити визначенню структурних компонентів професійної позиції педагога, спираючись на головні змістові характеристики даного поняття.

Отже, розглянемо деякі аспекти досліджуваної проблеми.

На думку В. Мясичева головними структурними компонентами професійної позиції педагога є мотиви, установки та відношення особистості вчителя до педагогічної діяльності [6, 75]. Аналізуючи ці поняття автор з'ясовує, що дефініція „мотив“ означає спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб суб'єкта; сукупність зовнішніх чи внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта і визначають її спрямованість. Мотиви педагогічної діяльності – спонукання, пов'язані з її здійсненням: внутрішня потреба працювати з людьми (виховувати їх, навчати), заснована на усвідомленні своїх потреб, покликанні; необхідність, пов'язана з виконанням ролі, зумовленої вибором професії, рішенням завдань, запропонованих професією. Мотиви діяльності формуються в процесі усвідомлення завдань діяльності. Мотив як усвідомлене спонукання для певної дії, власне, і складається в міру того, як людина враховує, оцінює, зважає обставини, в яких вона знаходиться, і усвідомлює мету, яка перед нею постає.

Ще одна складова педагогічної позиції, за твердженням В. Мясичева, – установка. Теорія установки, розроблена Д. Узнадзе і його послідовниками

(А. Прангішівілі, І. Бжалава ін.) – важливий напрям у вченні про предметно-діяльнісні психічні стани людини. Д. Узнадзе доводить, що установка – це стан готовності людини певним способом задовольнити свою потребу. На основі численних досліджень учений дійшов висновку, що установка як готовність, спрямована до певної активності, є особливістю „цілісної особистості“ [12, 96].

Наступна складова педагогічної позиції, за В. Мясичевим, – ставлення до педагогічної діяльності. В основу цієї складової покладена структура педагогічної діяльності, розроблена Н. В. Кузьміною. Основними в ній є гностичний, комунікативний, проектувальний, конструктивний, організаторський і інноваційний компоненти [4, 53].

Гностичний компонент передбачає специфічну чутливість педагога до способів вивчення учнів у зв'язку з цілями формування у кожного з них морального, трудового, інтелектуального фонду особистості; забезпечує йому саморозвиток навіть при попаданні в несприятливе середовище. Гностичний компонент діяльності забезпечує накопичення плідної інформації про себе і про учнів, що дозволяє використовувати творче навіювання, тобто стимулююче формування самоконтролю та саморегуляції .

Проектувальний компонент містить особливу чутливість педагогів до конструювання „педагогічного лабіринту“, тобто того педагогічного маршруту, по якому потрібно вести учня від незнання до знання, щоб йому було не просто цікаво, а й корисно.

Конструктивний компонент діяльності пов'язаний з відбором, композицією, плануванням навчально-виховного матеріалу, а також умінням передбачати можливі труднощі учнів при виконанні завдання та відповідну підготовку і напрям діяльності.

Організаторський компонент діяльності включає вміння давати завдання, здійснювати контроль за ходом виконання різних видів робіт, оцінювати результати діяльності, вносити до неї корективи.

Комунікативний компонент діяльності визначає ставлення педагога до своєї ролі і її функцій. До інноваційного компоненту діяльності відносяться всі

пов'язані з передовим педагогічним досвідом численні організаційні перетворення у сфері народної освіти, досягнення наукової думки та їх впровадження у практику.

В свою чергу, Е. Бондаревська, аналізуючи структуру педагогічної позиції учителя, виділяє у ній світоглядну і поведінкову сторони.

Світоглядна сторона, як влучно зазначає дослідник, включає усвідомлення суспільної значущості педагогічної професії, переконаність в правильності професійного вибору, сформованість системи педагогічних принципів і гуманістичних ціннісних орієнтацією на роботу з дітьми.

Поведінкова сторона педагогічної позиції — це здатність учителя самостійно приймати рішення в різних ситуаціях навчання, виховання і життя дітей; уміння нести за них відповідальність. Це активність у захисті інтересів учнів, у наданні їм допомоги, створенні сприятливих умов для їх розвитку.

Проте якою буде позиція педагога, залежить від його відношення до своєї професійної діяльності. Тому вважаємо за необхідне в структурі педагогічної позиції виділити і морально — етичний аспект як єдність суспільно — значущих і особистісних мотивів педагогічної діяльності, як інтерес і захопленість професією, позитивне відношення до педагогічної праці [2, 87].

Цікавою є думка А. Гуторової, яка, визначаючи структуру професійно – педагогічної позиції учителя, виділяє у ній три блоки:

1. Мотиваційно – ціннісний – включає у себе широкі соціальні мотиви, мотиви соціально – психологічного плану і особистісного престижу; професійні; пізнавальні; мотиви творчих досягнень; мотиви, спрямовані на розв'язання суперечностей між індивідуальним досвідом і зовнішніми професійно – освітніми нормами.

2. Інтелектуально – змістовний компонент являє собою наслідок пізнавальної діяльності фахівця, характеризується обсягом знань, стилем мислення особистості. Наявність системи методологічних знань, науково – педагогічних понять, теоретичних принципів дозволяє учителю цілісно сприймати педагогічний процес, є умовою ефективності педагогічного мислення,

забезпечує методологічну рефлексію. Зміст інтелектуальної сфери визначає процес педагогічного пошуку, дозволяє вирішувати складні професійні завдання і виконує орієнтовну роль у становленні професійної позиції педагога, є підставою для її конструювання.

3. Організаційно - діяльнісний компонент характеризує практично дієвий характер професійної позиції особистості у педагогічній діяльності. Основним показником розвитку цього компонента є спосіб здійснення педагогічної діяльності. У ньому проявляється ідентифікація, своєрідність професійного стилю, суб'єктність [3, 37].

Інша, близька за змістом, модель структурної організації професійної педагогічної позиції представлена А. Терещевим трьома компонентами: афектним (сукупність мотиваційно - ціннісних відносин до діяльності у професійному середовищі); когнітивним (глибокі міцні знання в галузі методології та теорії педагогіки, науковий стиль мислення, здатність до рефлексії); поведінковим (володіння професійними вміннями) [11, 82].

Ми погоджуємось із думкою О. Темченко, яка на основі досліджень попереднього автора, розробила власний підхід до визначення структури професійної позиції педагога, додаючи до неї ще і рефлексивний компонент. Він, на думку дослідника, зумовлює регулятивно – корегувальну діяльність учителя, систему особистісних норм регуляції поведінки й уміщує показники: розуміння педагогом необхідності вироблення професійно важливих якостей особистості, відкритість до спілкування, усвідомлення рольової поведінки, соціальну зрілість [10, 18].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, професійна позиція майбутнього учителя – це складна і одночасно визначальна характеристика педагога, що поєднує у собі стійкі системи ставлень учителя до учнів, до себе, до колег, визначає його поведінку, стиль життя і діяльності. Важливими аспектами її становлення є мотиви, установки і ставлення майбутніх учителів до педагогічної професії. Серед структурних компонентів професійно – педагогічної позиції учителя дослідники найчастіше виділяють мотиваційно –

ціннісний, інтелектуально – змістовий та організаційно – діяльнісний. В свою чергу, головними джерелами формування професійної позиції вчені вважають світогляд людини, систему її життєвих цінностей, життєвий і професійний досвід, набуті знання, уміння і навички. Саме у сформованій професійно – педагогічній позиції учителя концентруються головні показники професійної культури педагога, основні спонукальні сили його праці.

Перспективами подальшої роботи є вивчення і узагальнення наукового досвіду з формування професійної позиції майбутніх учителів на основі її змісту та структури і розробка педагогічної технології формування професійної – позиції майбутніх учителів у процесі фахової підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И. Божович. – М. : МОДЕК, 1995. – 352 с.
2. Бондаревская Е. В. Педагогическая позиция и профессионально-личностные качества педагога // Введение в педагогическую культуру / Е.В. Бондаревская. – Ростов н/Д. : Феникс, 1995. – 246 с.
3. Гуторова А.В. Формирование профессиональной позиции у студентов педагогического ВУЗа: автореф. дис. ... канд. педаг. наук. – Волгоград, 1996. - 20 с.
4. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности / Н.В. Кузьмина. – Л. : Изд - во ЛГУ, 1970. – 114 с.
5. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Академия, 1996. – 278 с.
6. Мясищев В.Н. Основные проблемы и современное состояние психологии отношений человека / В.Н. Мясищев. - М. : Академия, 1960. – 220 с.
7. Психология : словарь / [под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
8. Сластенин В.А. Инновационная деятельность / В.А. Сластенин, Л.С. Подымова. – М., 1997. – 274 с.
9. Слободчиков В.И. Психологические условия введения студентов в профессию педагога / В.И. Слободчиков, Н.А. Исаева // Вопросы психологии. – 1996. – № 4. –72 с.
10. Темченко О.В. Педагогічні умови формування професійної позиції вчителя загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... канд. педаг. наук. – Харків, 2010. – 24 с.
11. Трещев А.М. Професійно-суб'єктна позиція вчителя / А.М. Терещев. – К. : Пед. Думка, 2000. – 236 с.
12. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования личности / Д.Н. Узнадзе. - М., 1966. – 232 с.

РЕЗЮМЕ

Литовка Е.П. Содержание и структура профессиональной позиции будущих учителей.

В статье охарактеризовано современное состояние научной обоснованности понятия «профессиональная позиция» будущих учителей как системы отношения учителя к ученикам, к себе, к коллегам, что определяет его поведение, стиль жизни и деятельности; обоснованы основные научные подходы к определению содержания и структуры профессиональной позиции будущих учителей.

Ключевые слова: *позиция, профессиональная позиция, стиль деятельности, будущие учителя, структура, мотивация, установка.*

SUMMARY

Litovka O.P. The content and structure of the professional position of future teachers.

In the article the modern condition of scientific validity of concept «a professional position» of future teachers as a system of teacher's relation to pupils, to himself, to colleagues that defines his behaviour, lifestyle and style of activity is characterised; necessity of creation of pedagogical conditions of formation of future teachers' professional position in the course of special training in pedagogical college is proved.

Key words: *position, professional position, style of activity, future teachers, structure, motivation, setting.*